

УДК [159.922:316.64]:165.242.2(477)

Ю.М. ДМИТРІЄНКО, канд. філос. наук,
доц., Київський національний університет імені
Тараса Шевченка

НАУКОВІ РОЗВІДКИ: НОВІ ПРАВОВІ КАТЕГОРІЇ «СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ», «РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ»

Ключові слова: правові категорії, правова свідомість, становлення, розвиток

Сучасна правова наука, намагаючись теоретико-практично об'єктивно пізнавати та досліджувати важку перехідну та постперехідну історичну та сучасну українську правову дійсність, не в змозі виконувати це завдання оптимальним чином у межах старої правової поняттєвої та категоріальної бази, яка давно морально та функціонально застаріла, вимагаючи різноаспектного «оцивілізування», модернізації та вдосконалення. Справа полягає у тому, що колишні старі радянські правовідносини, яких вже нема, добре врегульовувались нормами колишнього соціалістичного права і закону, але за пострадянських правовідносин та постперехідного правового часо-простору останнє не спрацьовує.

Цьому є певні об'єктивні та суб'єктивні причини. Об'єктивні: зміна форм власності, перехід від планової до ринкової економіки, набуття колишніми радянськими соціалістичними республіками статусу незалежних демократичних держав з самостійним виходом у світовий ринок (світові ціни, потреби та вимоги), світову політику та світові цінності, зміна статусу фізичних і юридичних осіб у плані, наприклад, термінологічного вживання у Цивільному кодексі України терміну «фізичні особи», намагань законодавця узгодити терміни у чинній нормативній базі та

ін. Суб'єктивні: небажання запроваджувати результати Всеукраїнського референдуму стосовно, наприклад, зменшення кількості депутатів Верховної Ради України, небажання здійснювати ротацию депутатів, обмежувати їх строк перебування у Верховній Раді, не дивлячись на те, що за більшості випадків, одні й ті ж депутати, перебуваючи декілька разів у Парламенті, забувають не тільки про те, що їм треба отримувати заробітну плату, але й про те, що її треба заробляти, перед тим як отримувати. До суб'єктивних також відносяться: перманентне зменшення уваги до соціальної проблематики, захисту знедолених, намагання підмінювати суто правові рішення, потреби та інтереси ідеологічними; небажання виконувати деякими чиновниками приписи нормативних актів та ін.

Зазначена проблема безпосередньо пов'язана з важливим практичним напрямком зовнішньої політики України, націленою на українське самовизначення у світі, що є асиметричним, а також з науковою темою Інституту міжнародних відносин КНУ ім. Т. Шевченка «Розробка міжнародних правових, політичних та економічних основ розбудови Української держави. № 97128».

Аналогічних або подібних досліджень автору у вітчизняній та іноземній літературі знайти не вдалось. Тому метою статті є дослідження нових правових категорій «становлення української правової свідомості», «розвиток української правової свідомості».

Продовжуючи далі, зазначаємо, що за нашими підрахунками перехідний період правостановлення пов'язуємо з прийняттям Конституції незалежної України, демократичний – після Помаранчевої революції (з 2004 р.). Він начебто, закінчився, але у суспільстві, державі та у різногалузевій суспільно-правовій свідомості продовжують домінувати не правові, а ідеологічні, політичні та корпоративні методи, вимоги, потреби, інтереси та перспективи, які здавна, навіть класиками марксизму, утворюючи штучну методологічну базу політичної підміни суто правових рішень, були з давнини ідентифіковані

«правовим неправильним віддзеркаленням дійсності» (К. Маркс, Ф. Енгельс, В.І. Ленін), але за радянських часів навмисно про це забули.

Така правова процедура трансресивної зміни природної, ментально структурованої суті української правової свідомості, якої її багато разів позбавляли або намагалися позбавити, на неприродну, ідеологічно опосередковану, призводить до того, що у незалежній українській державі, що прогресивно трансформується, продовжують домінувати суб'єктивно-правові (позитивно-правові) форми правосвідомості. Ці форми для перехідного та постперехідного періоду розвитку не є пріоритетними та доміантними, що не визначають розвиткових тенденцій та векторів у нетрадиційному, перехідному суспільстві, зі слабкою правовою традицією, ідеєю. Навпаки, вони характерні для традиційного, стабільного суспільства, з міцною правовою традицією, ідеєю, свідомістю та, відповідною спадкоємністю правової свідомості як частини етнотрадиції (національної самосвідомості). На той час як для нетрадиційного (за зразком посттоталітарного, що модернізується у напрямку до традиційного), за проведеними дослідженнями [1] є типово характерними для розвиткових тенденцій: філософсько-правова (методологічно-правова), традиційно-правова, нетрадиційно-правова, об'єктивно-правова, які формують нову правову ідею, ідіому, традицію або розвивають стару.

У зв'язку з тим, що за перехідного та постперехідного правостановлення, коли правосвідомість стає механізмом правового регулювання, певна її доміантна форма (яка, як правило, є державно-правовою формою правосвідомості, як форма перехідного державотворення, правореалізації та праворозуміння), набуває нового, більш широкого, ніж раніше, значення – концептуального. Вона визначає істотні напрямки та тенденції прогресивної трансформації будь-якого кризового, перехідного правостановлення, здійснюваного засобами формотворення нового

циклу соціальної активності правосвідомості, який, як правило, має вищий рівень соціальної активності, ніж був раніше. При цьому правова свідомість набуває знакового архетипу прогресивної модерності перехідного правостановлення, правореалізації та правотворення у будь-якому суспільстві та за будь-якого часо-простору.

У цьому контексті *правові поняття* “становлення української правової свідомості”, “розвиток української правової свідомості”, які інтерпретують форми становлення та розвитку української правосвідомості за перехідних і постперехідних часів, презентують реальні лінійні атрибути, пріоритети та перспективи становлення та розвитку, як правило, неперехідного, статичного правостановлення. Вони набувають статусу *таких правових категорій*, які визначають, перш за все, нелінійні пріоритети перехідного, “системно кризового” (В. Ющенко) правостановлення.

Поняття “нелінійність”, як еволюційно цілеспрямоване, інтерпретує множинність шляхів правового становлення та розвитку, яку утворюють різні історично зорієнтовані, позитивно спрямовані тенденції розвиткових ініціатив і тенденцій. За такою логікою розмірковувань становлення української правової свідомості є більш характерним для традиційного суспільства з простими або чітко визначеними правовою культурою, ідеєю, ідіомою. Вони акумулюють лінійні вектори формування її позитивних властивостей, а розвиток – для нетрадиційного суспільства, що мають, як правило, складну правову культуру, ідею, ідіому, традицію. Зазначимо, що за дослідженнями [2], розвиток усіх форм правосвідомості (які мають досить істотну регулятивну специфіку правового віддзеркалення дійсності) є характерним для перехідного, системно кризового правостановлення, праворозуміння та правозастосування (воєнні, післявоєнні, революційні, посттоталітарні та ін.), а становлення – для традиційного суспільства. За перехідного правостановлення формуються (або повинні формуватися)

своєрідні перехідні або маргінальні форми правосвідомості, які є водночас формами механізму правового регулювання.

Ці форми інтерпретують кризовий цикл соціальної активності правосвідомості, або правосвідомість має таку кризову, системно перехідну форму, що трансформується у не кризову, неперехідну, або україноментальна складова пропорція в формулі української правової ідіоми-норми права має мінімальну чи нульову щільність. При цьому кризова форма правосвідомості, як основа для побудови всіх інших, не кризових, генерує різні властивості та можливості для формотворення тих правових рефлексій, які цілепокладають архетипи ідейно-світоглядного формування нового, більш високого за соціальною динамікою циклу соціальної активності правосвідомості (низького, середнього, високого, найвищого). За проведеними дослідженнями [3] встановлено, що, як правило, кризовий цикл соціальної активності розвивається у висхідному порядку: від кризового до не кризового та найвищого. Цикли соціальної активності правосвідомості є завжди конкретно-історичними за будь-якого часопростору. Циклічний розвиток правосвідомості інтерпретуємо як такий цільовий, що презентує поступовий, хвилеподібний розвиток правової свідомості, періодично та конкретно-історично, де кожний хронологічний період правостановлення є конкретно-історичним циклом її соціальної активності, що має дату-початок і дату закінчення такого періоду. Думаємо, що кожного разу для кожної конкретно-історичної епохи становлення та розвитку української правової свідомості, за винятком епох перехідного правостановлення [4], коли стикається кілька (щонайменш - дві) епох одразу, що презентують кілька конкретно-історичних циклів соціальної активності однієї чи кількох правосвідомостей (що мають одну або ні ментальну структурованість), а не тільки, наприклад, української правової свідомості, відбувається поновлення, розвиток та модернізація вітчизняної правосвідомості – її прогресивний

розвиток. Коли це не відбувається, то формується регресивна модель її трансформації. Визначені нами конкретно-історичні цикли перехідного (еволюційного, нелінійного) формування української правосвідомості [4], проблеми її становлення та розвитку, є характерними для певного часо-простору історичної та реальної трансформації української правосвідомості [4], дозволяють відмітити інші нові конкретно-історичні цикли неперехідного (історичного, лінійного) становлення та розвитку української правової свідомості, або періоди стабільного, статичного чи позитивного її руху.

Відповідно, умовним початком таких періодів буде закінчення певного перехідного періоду, їх закінчення – початком наступного перехідного правостановлення, правореалізації, правотворення та правоусвідомлення. Ці нові, окреслені нами періоди неперехідного конкретно-історичного становлення позитивних форм правової свідомості, що мають лінійну структуру, перспективу та пріоритетні тенденції руху, є періодами лінійного, позитивного правостановлення формування механізму правового регулювання, де правосвідомість поступово віддає свої власні функції як функції механізму правового регулювання за перехідного правостановлення, іншим структурам, які належать системі статичного права. Ці періоди “знаходяться” між періодами перехідного становлення та розвитку української правової свідомості, та ідентифікуються періодами лінійної трансформації української правосвідомості, коли вона набуває історичних властивостей, які можуть трансформуватися та змінюватися численну кількість разів, набуваючи нових якостей, що цілепокладаються в основу нового еволюційного циклу соціальної активності правосвідомості, як істотні критерії її розвиткової трансформації.

Постає питання, як можна визначити оптимально у правовому відношенні механізм зміни однієї конкретно-історичної соціальної активності української правосвідомості на іншу?

За проведеними дослідженнями [5], найбільш оптимальний механізм зміни циклів соціальної активності правової свідомості є можливим тільки через вибудовування потрібної моделі становлення, зміни та розвитку асиметрії, опозиції та симетрії права і закону, процесуально реалізованих, регулятивно інтерпретованих і праворефлексивно адаптованих у автентичних процесах трансформації та розвитку правосвідомості та законосвідомості [6]. В свою чергу, основою формування моделі становлення, зміни та розвитку асиметрії, опозиції та симетрії права і закону як правосвідомості та законосвідомості можуть стати складові пропорції формули норми права - правосвідомості-правової ідіоми. Вони презентують історичні та реальні різнонаціонально, різнолінійно та різноджерельно зорієнтовану україноментальну, російськоментальну, азіатськоментальну та європейськоментальну складову – структурно-системні елементні частини української правосвідомості, які можна змінювати та нормативно реалізовувати [7]. У цьому відношенні для правової процедури зміни лінійних циклів соціальної активності правової свідомості характерним є формування процесів асиметрії у нерозвиткових правових процесах становлення циклів соціальної активності правосвідомості, які визначають домінанту україноцентричної складової пропорції в формулі української правової ідіоми-норми права.

Для суто правової процедури зміни нелінійних циклів соціальної активності правової свідомості типово характерними є процеси формування симетрії у механізмі правового регулювання суспільних відносин, яким є (повинна бути), як правило, за перехідного системно кризового правостановлення, сама правова свідомість. Під час же зміни нелінійної форми правосвідомості на лінійну, або навпаки, її структурно-системні елементи знаходяться у такому, стійкому пріоритетному правовому стані, який характеризується напруженістю, колізійністю правових норм, правовою та ідеологічною конфлікто-

генністю, підміною владною елітою правових рішень ідеологічними, та загальною розвитковою патологією й широким правовим нігілізмом, що домінує серед інших.

За нелінійного правостановлення або нелінійного розвитку української правової свідомості, що відбувається, як правило, за перехідного часо-простору, формується суспільство як громадянське, а держава як права. За лінійного правостановлення або лінійного розвитку української правової свідомості, що відбувається, як правило, за неперехідного часо-простору, за несприятливих умов, причин та обставин, та за недемократичних режимів правління – суспільство зазначається – як не громадянське, а держава – як не права. За формулами правосвідомості-правової ідіоми-норми права [7] розвитку домінанту соціальної активності української правосвідомості, напрямок зміни її конкретно-історичних властивостей, можна прослідкувати за зміною відсоткової щільності та напрямку реальних і можливих орієнтаційних трансформацій її україноцентричної складової пропорції. За зміною же різновекторних тенденцій інших складових пропорцій, соціолого-статистичними засобами вимірювання національно-ментальної щільності російськоцентричної, азіатськоцентричної та європейськоцентричної складової пропорції зазначеної формули, порівняльного їх співставлення та кореляції можна прослідкувати вектори історичних, реальних і можливих трансформацій інших, не україноментальних домінант і детермінант української правосвідомості, правової ідіоми, ідеї, правової системи. При цьому у такий спосіб формується та верифікується механізм історичного, реального та перспективного прогнозу становлення та розвитку української правосвідомості-правової системи-держави у цілому тощо.

За проведеними дослідженнями [6-7], під час наближення у процесі трансформаційних змін до типово розвиткових, нелінійно цілеспрямованих форм української правосвідомості, її україноцентрична складова пропор-

ція у формулі української правової ідіоми-норми права зменшує відсоток національно-ментальної щільності у напрямку до нуля. Вона досягає лінійних процесів історичного статичного формування за часо-просторів, як правило, неперехідного правостановлення, або мінімального, або максимального піку національно-ментальної щільності, що отримують: зі знаком “+” - максимальний пік, коли українська правосвідомість прогресивно розвивається, зі знаком “-”, коли правосвідомість розвитково деградує, або трансформується регресивно. Іншими словами, правова свідомість або може асимілювати інші складові пропорції формули української правової свідомості-правової ідіоми-норми права (правосвідомість прогресивно розвивається), або сама асимілюється, тобто, зникає чи коли її національно-ментальна щільність наближається до нульового відсотку (правосвідомість розвивається регресивно).

Таким чином, становлення історичної та сучасної української правосвідомості має лінійний, історичний, позитивно цілеспрямований характер, під час цього функціонально домінують суб’єктивно-правові (позитивно-правові форми правосвідомості) та не кризові цикли соціальної активності, розвиток має нелінійний, еволюційний, не позитивно цілеспрямований характер (домінують неопозитивні форми правосвідомості: філософсько-правова - методологічно-правова; об’єктивно-правова, традиційно-правова, нетрадиційно-правова) та кризовий цикл соціальної активності правосвідомості. Розвиток української правосвідомості фіксується у перехідних циклах соціальної активності правової свідомості, що в історичних періодах творчо становиться як лінійна позитивна правова категорія, яка може повертатися до певних еволюційно сформованих ідейно-світоглядних архетипів, здатних кожного разу виступати зразками нормативного правотворення, правозастосування та правоусвідомлення. Саме за розвитком форм української правосвідомості здійснюється її змістовна трансформація: у напрямку руху від

позитивної до філософсько-правової форми – прогресивна, і навпаки – регресивна. За змістом же українська правосвідомість презентує регулятивну якість власної спадкоємності як пріоритетної функції домінантної форми державно-правової свідомості створювати умови для збільшення національно-ментальної щільності україноцентричної складової пропорції формули української правової ідіоми-правосвідомості-норми права [7]. Думаємо, що подальше вивчення зазначених питань сприятиме подальшій цивілізованій трансформації України у європейське співтовариство.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дмитрієнко Ю.М. Правова природа традиційних і нетрадиційних сучасних суспільств у контексті девіантної правосвідомості // Актуальні проблеми держави і права. - 2002. -Вип.15. -С.158-166
2. Дмитрієнко Ю.М., Дмитрієнко І.В. Конкретно-історичні напрямки еволюціонування та диференціації філософської, позитивної, об’єктивної форми правосвідомості та правової культури співробітників підприємств харчових виробництв, ресторанного господарства та торгівлі // Стратегічні напрямки розвитку підприємств харчових виробництв, ресторанного господарства торгівлі: Тези доповідей міжнародної наук.-практ. конф., присвяченої 40-річчю Харківськ. держ. ун-ту харчування та торгівлі; 17 жовтня 2007 р. -У 2-х ч.: Ч.2. –Харків: ХДУХТ, 2007. –С.247-250.
3. Дмитрієнко Ю.М. Соціальна активність правосвідомості // Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряни. -2002. -Вип.8. –С.83-85.
4. Дмитрієнко Ю.М. Актуальні аспекти європейської інтеграції в контексті історії української правової свідомості // Науковий вісник “Філософія” ХДПУ ім. Г.С. Сковороди. -2004. -Вип.16. –С.72-88.
5. Дмитрієнко Ю.М. Проблеми дистанційної асиметрії права і закону у теоретичній

проекції посттоталітарної правосвідомості (до актуалізації ідей П.І. Новгородцева про правову державу в контексті завдань сучасної політичної реформи) // Ідея правової держави: історія і сучасність. Спеціальний випуск. -Ч.2. –Луганськ: Луганськ. академія внутр. справ МВС ім. 10-річчя незалежності України, 2004. –С.46-54.

6. Дмитрієнко Ю.М. Українська законо-

свідомість – проблема чи панацея? (витоки, тенденції, перспективи) // Нова парадигма /НПУ ім. М.П. Драгоманова. –2006. -Вип.60. –С.92-116.

7. Дмитрієнко Ю.М. Формула норми права у контексті синергетики правосвідомості // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В.И. Вернадского. -2006. –Т.19. –№ 2. (Юридические науки). -С.9-13.

Дмитрієнко Ю.М. Наукові розвідки: нові правові категорії «становлення української правової свідомості», «розвиток української правової свідомості» // Форум права. - 2008. -№ 1. –С.119-124 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-1/08dumups.pdf>

Аналізуються нові правові категорії, що розкривають нові пріоритетні тенденції та напрямки трансформації історичної й сучасної української правосвідомості.

Дмитриенко Ю.Н. Научные разведки: новые правовые категории «становление украинского правового сознания», «развитие украинского правового сознания»

Анализируются новые правовые категории, которые раскрывают новые приоритетные тенденции и направления трансформации исторического и современного украинского правосознания.

Дмитриенко Ю.Н. Scientific of investigation: new legal categories «becoming of the Ukrainian legal consciousness», «development of the Ukrainian legal consciousness»

New legal categories which open new priority tendencies and directions of transformation of historical and modern Ukrainian sense of justice are analyzed.